

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ РАНГОВИХ РЕШІТОК У ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Стаття присвячена дослідженню цінностей з використанням методів якісного аналізу та комп'ютерних технологій у соціологічних дослідженнях та використання методу репертуарних решіток, для вивчення соціальних уявлень про цінності.

Ключові слова: комп'ютерні технології в соціальних дослідженнях, рангові решітки, соціальні уявлення про цінності.

Стаття посвящена исследованию ценностей с использованием методов качественного анализа и компьютерных технологий в социологических исследованиях, и использованию метода репертуарных решеток для изучения социальных представлений о ценностях.

Ключевые слова: компьютерные технологии в социальных исследованиях, ранговые решетки, социальные представления о ценностях.

The article is devoted research of values with the use of methods of high-quality analysis and computer technologies in sociological researches, and the use of method of repertoire grates, for the study of social presentations about values.

Key words: computer technology is in social researches, grade grates, social pictures of values.

Соціальна реальність, її закони й правила надзвичайно складні, але сучасний етап розвитку суспільства такий, що без вивчення змісту національних особливостей людей, що складають суспільство, їх порівняння з іншими народами, неможливо просування до сталого цивілізаційного розвитку. Особливо гостро це питання стоїть перед європейцями, які намагаються в умовах сучасності досягти спільної європейської ідентичності як основи для своєї солідарності. Сьогодні вже зрозуміло, що соціум формується не стільки під впливом «об'єктивних факторів» й «матеріальних відносин», скільки в результаті того, що суб'єкти соціальних взаємодій відтворюють і підтримують певні звичні структури повсякденності. Соціальна реальність конституюється через діяльність суб'єктів, що реалізують масові уявлення про те, якою повинна бути і може існувати ця реальність. Разом з тим, приймаючи ті або інші рішення, з ланцюжка яких сплітається тканина соціального життя, людина рідко глибоко аналізує сформовані обставини. В житті суб'єкта реальність замінена особистісною картиною світу, що містить у собі не тільки опис типових ситуацій, але й готові рішення можливих проблем і паттерни вчинків. Але саме з цих суб'єктивних уявлень кожного індивіда складається той феномен, що ми називаємо ментальністю нації.

Одним з найбільш важливих ментальних утворень, що керують прийняттям рішень та вчинками як окремої людини, так і нації в цілому, є цінності. В останні роки саме цінності стали однією з найпопулярніших тем соціологічних досліджень. Участь України з 2005 року в масштабному міжнародному проекті «Європейське соціальне дослідження» (European Special Survey – ESS) вперше надало можливість побачити українське суспільство у порівнянні з іншими народами Європи [1]. Його результати стали важливим показником схожості і відмінностей цінностей українців від народів інших 23 країн континенту.

Міжнародне дослідження проводилось за методикою професора Йерусалимського університету Ш. Шварца, що вимірює показники різного рівня інтеграції цінностей. У всіх

країнах проводився один і той же тест, а випадкова вибірка не передбачала ніякого цілеспрямованого відбору респондентів. Випадкова вибірка була основною вимогою організаторів дослідження, хоча вона і призвела до деякого відхилення від показників генеральної сукупності статтєво-вікової структури населення України. В ній менша кількість чоловіків, а рівень освіченості респондентів сдвинутий у бік більш низького рівня.

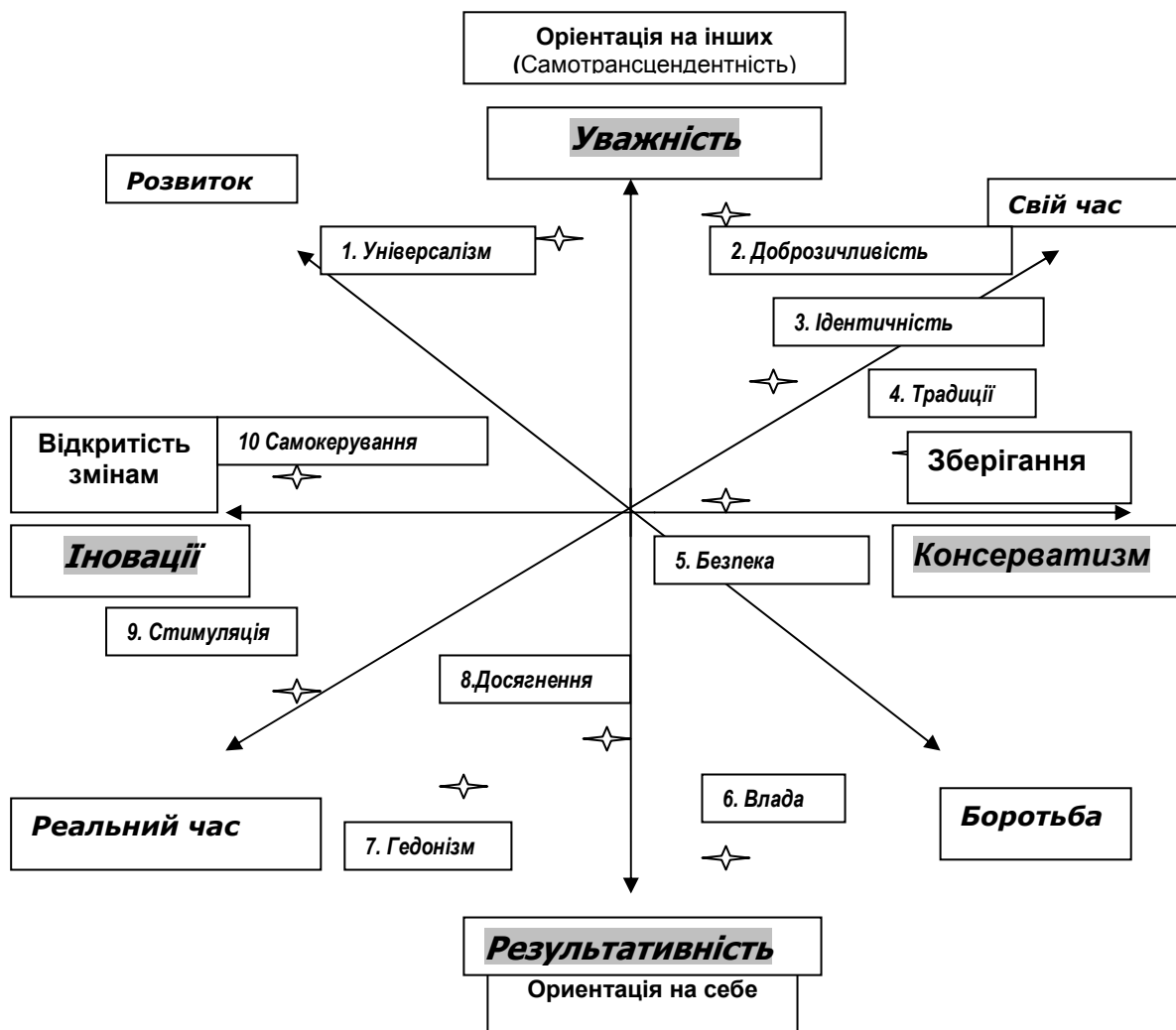

Рис. 1. Ідея карти цінностей М. Пуохініємі

Процедура дослідження передбачала відповідь на 21 питання тесту (портретний опитувальник Шварца), які потім об'єднувались у 10 типологічних ціннісних індексів. У свою чергу ціннісні індекси розташовані в квадратах, що створені за рахунок перехрещення двох вісей координат: 1. **Збереження** (Консерватизм) – **Відкритість** (Іновації), 2. **Вихід за межі свого «Я»** (Орієнтація на інших) – **Самоствердження** (Орієнтація на себе). Для більш наочного уявлення про розташування ціннісних індексів пропонуємо карту цінностей, що була створена фінським дослідником М. Пуохініємі саме для аналізу тесту Шварца на фінській виборці, яка представлена на рис. 1 [2].

Це були як країни Євросоюзу, так і ті, що не входять в дане міждержавне утворення. В дослідженні другого раунду в 2004-2005 роках брали участь Австрія, Бельгія, Велика Британія, Угорщина, Германія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Словенія, Словакія, Україна, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія, Швеція, Естонія.

Аналіз отриманих в Україні даних та їх порівняння з іншими країнами Європи було здійснено російськими дослідниками В. Магуном та В. Руднівим, співробітниками Інституту соціології РАН [3]. По 2 тисячах опитаних аналіз показав наступне:

1. Попарні міжкраїнні порівняння середніх показників вказують на те, що жителі України помітно відрізняються по своїх цінностях від населення інших європейських країн. По 8 ціннісних індексах з 10-ти Україна має крайні (більш високі або найбільш низькі) середні показники значень у діапазоні значень 24 європейських країн. У той же час по 7 ціннісних індексах разом з Україною подібне крайнє становище завжди займають ще декілька країн (от 1 до 7). Частіше за інших Польща, Греція, Словаччина.

2. Українське населення характеризується більш сильною, ніж жителі більшості інших країн, схильністю до цінностей, які відносяться до категорії Збереження (Безпека, Конформність, Традиції), і навпаки, більш слабкою орієнтацією на цінності, що відносяться до протилежної за змістом категорії Відкритість змінам (Самостійність, Гедонізм, Стимуляція). Крім того, більш низька вага цінності Доброзичливість (з категорії «Вихід за межі свого «Я»») і більш висока цінність Влади (з протилежної категорії «Самоствердження»).

3. По двох інтегральних ціннісних факторах – «Відкритість змінам – Збереження» і «Вихід за межі свого «Я» – Самоствердження» (див. карту) населенню України також притаманні найбільш високі, у порівнянні з іншими країнами, середні значення. Воно, відповідно, характеризується найбільш сильними орієнтаціями на цінності збереження та цінності самоствердження [3].

Таким чином, за даними дослідженнями виходить, що українці вкрай консервативні у порівнянні з іншими народами Європи, і не схильні до інновацій. Вони також занадто орієнтовані на себе, не схильні до вступу у союз з іншими, не проявляють при цьому необхідного рівня доброзичливості. Такі дані авторитетного міжнародного дослідження змушують замислитися про причини складної ситуації. Особливо це стосується слабкої позиції цінностей Доброзичливості, яка тільки і може гарантувати безпеку в країні. Для того, щоб знайти достойні виходи з такого незадовільного становища, на наш погляд, необхідно поглибити соціологічні дослідження за рахунок якісних методик, які здатні пояснити, які саме обставини штовхають українців до недовіри один одному і поведінки хронічного невміння домовлятися: від стосунків колег по роботі і до виснажливих політичних баталій.

Для вивчення соціальних уявлень українців про цінності була запропонована методика репертуарних решіток як якісний метод дослідження. «Качественные методы предполагают получение глубинных ответов и нацелены не столько на фиксацию количественных параметров изучаемых явлений, сколько на познание их качества. Часто эти методы в социологии определяются как «мягкие» в отличие от «жестких», количественных данных» [4]. Ми також вважаємо, що найбільш важливим для рішення проблеми є вивчення сенсу, якій вкладається українцями у зміст своїх головних цінностей.

Відомо, що протягом усіх років незалежності, коли були усунені ідеологічні догми, для українців пріоритетними цінностями стали Сім'я, Здоров'я та Матеріальне благополуччя [5]. Згідно з методикою Шварца саме Здоров'я та Захист родини входять до ціннісного індексу Безпека. Це автоматично зсовує данні української вибірки у бік Консерватизму, як його розуміє Шварц. Автори українського аналізу, намагаючись нікого не ображати, акуратно визначили цей напрямок як Збереження, оскільки саме такий зміст скоріше за все українці підсвідомо вкладають у ці цінності. За рахунок якісних методів ми прагнули зрозуміти, в яких саме соціальних ситуаціях люди вважають, що саме цінності здоров'я і збереження сім'ї стають найбільш важливими.

Репертуарні решітки (РР) Джорджа Келлі є одним з найбільш продуктивних якісних методів дослідження оціночних ставлень людей до будь-яких предметів і явищ (від сортів хліба до професійного вибору). Метод був запропонований ще у 50-ті роки ХХ ст., обігнавши свій час мінімум на 30 років. Він зразу ж передбачав використання комп'ютерів для складних статистичних розрахунків. Свою найбільшу популярність метод отримав після створення і

швидкого розповсюдження персональних комп'ютерів. Сьогодні ним користуються як психологи, так і соціологи, у тому числі і соціологи України і Росії [6]. Але для того, щоб користуватися методом Келлі для вивчення соціальних уявлень українців про зміст їх цінностей, необхідно було вирішити декілька методологічних завдань.

1. Фокус принадності. В основі методу РР лежить уявлення про людину як дослідника, який створює свій світ понять і значень, спостерігаючи навколишній світ. Він здатен його ускладнювати, спрощувати і змінювати, якщо спостереження не будуть співпадати з тими думками, які склалися раніше. Фокус принадності РР-теста обумовлений, з одного боку, змінністю Я-концепції людини і складністю її структури, а з іншого – тих диспозиційних відмінностей, що розрізняють людей один від іншого. Саме до таких диспозиційних утворень відносяться цінності.

2. У процесі життя кожна людина створює свою картину світу, свій простір уявлень. Але це знання носить неусвідомлений і неявний характер, а тому соціальні уявлення практично неможливо вивчати методами прямого опитування. Техніка репертуарних решіток дозволяє проектувати і пропонувати респондентам різні ситуації, які допомагають респондентам непомітно для себе виявити найбільш значущі для нього самого свої особисті ціннісніпробувані конструкти. У процесі РР-теста випробуваний має можливість обирати і оцінювати значущі для нього поняття та об'єкти. Таким чином він відбудовує свою картину світу і впорядковує свої соціальні уявлення про той чи інший фрагмент реальності.

3. В основі РР-теста лежить процедура виявлення особистих конструктів кожної людини, які можуть висловлюватися різними словами навіть і тоді, коли йдеться про одні й тіж самі поняття. «Конструкт – это способ конструирования или интерпретации мира. Это понятие, которое использует индивид, чтобы разнести события по категориям и наметить курс поведения» [7]. Наприклад, у розумінні матеріального благополуччя, кожна людина вносить свій зміст. Для одного достатньо того, що вистачає на особисте скромне утримання. Для іншого матеріальне благополуччя визначається можливістю створити картинну галерею, або мати конюшню чистокровних жеребців. У соціологічному дослідженні це неприпустимо. Ми змушені дотримуватись стандартизованих дослідницьких процедур таким чином, щоб отримані данні можна було пов'язати з об'єктивною статтево-віковою структурою опитаних, їх освітою і чітко визначеними доходами. Це допоможе зробити висновки про ціннісні переваги певних верств населення.

4. РР – тест будується з конструктів та елементів. Насправді найбільш складна частина його створення – це саме відбір конструктів та елементів, які відповідають їх змістові. Саме цей відбір дає можливість аналізувати пріоритетність тих чи інших конструктів, а у нашому дослідженні цінностей. Ми вважали, що всі цінності мають значення, бо цінності склалися віками, але вони можуть бути «прив'язані» або до певних повсякденних життєвих ситуацій, або відображувати особливості ситуацій міжособистої взаємодії. Сучасна людина протягом дня в умовах великих міст контактує з величезною кількістю людей: членами своєї родини, з незнайомцями в громадському транспорті, з колегами по роботі, купляє продукти в магазині, ліки в аптеці, можливо взаємодіє з органами правопорядку, або відвідує рідних у лікарні. Життя різноманітне, хоча для кожної людини є більш значущі соціальні структури, заклади і організації. Це означає, що при виборі елементів ми повинні розуміти ступінь їх принадності для певних категорій населення. Саме елементна база змушує нас обмежувати аудиторію соціологічного опитування, прагнути до її однорідності. В нашому дослідженні це були вчителі, тобто категорія населення, яка має майже рівний соціальний статус, рівень освіти, специфічний професіональний досвід і можливо різне ставлення до цінностей у залежності від статтево-вікової структури. Саме це і передбачалось виявити за допомогою РР-теста.

Репертуарні решітки та створені на їх основі РР-тести відносяться до ідеографічних методів дослідження. Нам необхідно було їх перетворити в номотетичні, які дозволяють опитувати значно більшу кількість людей. Для цього було необхідно використати три процедури:

- перша – стандартизувати елементи і визначити перелік цінностей для конструктів для опитування;
- друга – створити комп'ютерні програми, які б дозволили швидко обробляти отримані статистичні дані;
- і третя – представити результати для аналізу в зручній наочній формі.

На думку соціологів, можливість застосування математики, а це означає, що і комп'ютерних технологій, з'являється тоді, коли отримані дослідником дані можуть бути представлені у вигляді матриці. «Построение матрицы «объект-признак» означает заданность каждого объекта точкой признакового пространства» [6]. Російський соціолог Ю.Н. Толстова вважає, що саме на цьому етапі – побудова знакового простору – починається перехід до моделювання досліджуємого явища з використанням математичних методів[6].

Слід відмітити, що комп'ютерні технології дають можливість не тільки користуватись математичними методами аналізу, але і розробляти інтерактивні засоби самого соціологічного опитування, коли спеціально створене програмне забезпечення передбачає:

1. комп'ютерне опитування респондентів по заданих конструктах та елементах, що дає можливість зібрати велику кількість інформації, не переносючи її з паперового носія за допомогою спеціальних шифрів;
2. перетворення отриманих даних у спеціальну матрицю визначень, яка є достатньо складною процедурою;
3. математичні статистичні процедури підрахунку даних матриці;
4. створення на базі одержаних даних індивідуального портрету кожного респондента по його особистим ранжировкам конструктів та елементів РР-теста. Цей попередній етап важливий, тому що на ньому можна побачити ширість і відповідальність респондента;
5. підсумок і узагальнення даних по всьому масиву опитаних дає можливість створити сводні таблиці значень по кожному конструкту. Це дозволяє визначити його значимість у системі цінностей стосовно тих соціальних ситуацій, в яких відбувається спілкування, ділова взаємодія і соціальні взаємини людей.

Усі програми, що дозволяють складати чи аналізувати (або ж і те і інше) решітки, існуючі на наш час направлені на роботу з репертуарними решітками взагалі (і ранговими, як одним з видів останніх), або являють собою статистичні пакети, що допомагають провести аналіз даних (у випадку рангових решіток дані є ніщо інше, аніж матриця цілих (у випадку рангів) або нецілих (у випадку роботи вже з коефіцієнтами) чисел, або ж містять в собі функцію роботи з решітками (як, наприклад SPSS).

При цьому з тих пір, як усі комп'ютерні програми для решіток створені для аналізу одиночних решіток, SPSS та інші статистичні пакети просто повинні мати функції аналізу декількох решіток. Але звичайні статистичні пакети також можуть бути використані для аналізу одиночних решіток різними способами.

Інший популярний статистичний пакет – **STATISTICA**. Окрім загальних статистичних і графічних засобів, у системі є спеціалізовані модулі для проведення соціологічних досліджень. Робота з модулями відбувається в рамках єдиного програмного пакету, для якого можна вибрати один з декількох запропонованих інтерфейсів користувача.

За допомогою реалізованих у системі STATISTICA потужних мов програмування, що постачаються спеціальними засобами підтримки, легко створюються закінчені користувальницькі рішення й вбудовуються в різні інші додатки або обчислювальні середовища. Можливість доступу до нових, нетрадиційних методів аналізу даних (а STATISTICA надає такі можливості повною мірою) допомагає знаходити нові способи перевірки робочих гіпотез і дослідження даних.

Також **Excel** з Microsoft Office дає можливості аналізу решіток (як матриць зданим), так як має доповнення (Add-ins) для статистики.

СПЕЦІАЛЬНЕ ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

З програм, що призначені спеціально для роботи із решітками можна виділити такі:

– **Gridscal** – це програма для аналізу даних з багатьох решіток, що мають спільні елементи або/і спільні конструкти, має обмежені можливості, коли тільки один аспект решітки є спільним, і більш розширені, коли такими є обидва. При цьому є як переваги, так і недоліки у решітках однакового формату. Головним мінусом є втрата «індивідуальності», плюсом – наявність реплікацій. Як і в SPSS (див. методичну частину) виділяється чотири можливих випадки набору решіток.

Таблиця 1

група	елементи	конструкти	решітки
I	різні	різні	різні
II	однакові	різні	різні
III	різні	однакові	різні
IV	однакові	однакові	різні

Gridstat – програма для роботи у DOS'і, орієнтована на гнучке аналізування даних репертуарної решітки, але не на їх вилучення, має інтерфейс не дуже адаптований до потреб звичайного користувача.

OMNIGRID – програма для складання решітки (виявлення елементів, конструктивів) та подальшого її аналізу (коефіцієнт Спірмана, тау Кендала, інтенсивність, девіанції елементів тощо).

Rep 5 – набір програм, що включає Rep 5 RepGrid, Rep 5 RepNet, Rep 5 RepScript, Rep 5 RepServe, Rep 5 RepSocio. Найвидатніша перевага – можливість створення «бази даних» решіток з відомостями про автора, час складання, тему тощо. Також є можливість роботи з решітками через мережу Інтернет, не ставлячи копію програми на локальний комп'ютер. (Минулі релізи: PLANET, RepGrid 2, KSS0, NEXTRA, WebGrid)

Знаючи формат REPWEB, кожний може приготувати власну решітку й відправити її електронним листом на ім'я супервізора за допомогою свого поштового ПЗ, навіть не заповнюючи додаткові поля. Такий лист буде опубліковано на сервері REPWEB і кожен бажаючий зможе спробувати заповнити прислану в ньому решітку. У поштової скриньці супервізора містяться як результати тестів, так і незаповнені решітки. Результати тесту можна переглядати, при цьому програма GRID2HTML робить кластерний аналіз решітки й її візуалізацію. Можна додавати нові конструкти. Необхідно відзначити, що як елементи й конструкти можуть бути використані не тільки тексти, але й малюнки. Принципово можливо порівнювати як елементи й відеофрагменти, якщо програвати відео в окремому вікні.

Для ілюстрації аналізу рангових решіток була створена програма, що дозволяє як вводити дані (елементи, конструкти та ранги) для аналізу, так і створювати рангові решітки, задаючи елементів та послідовно виявляючи конструкти. На рис. 2 представлено головне вікно програми:

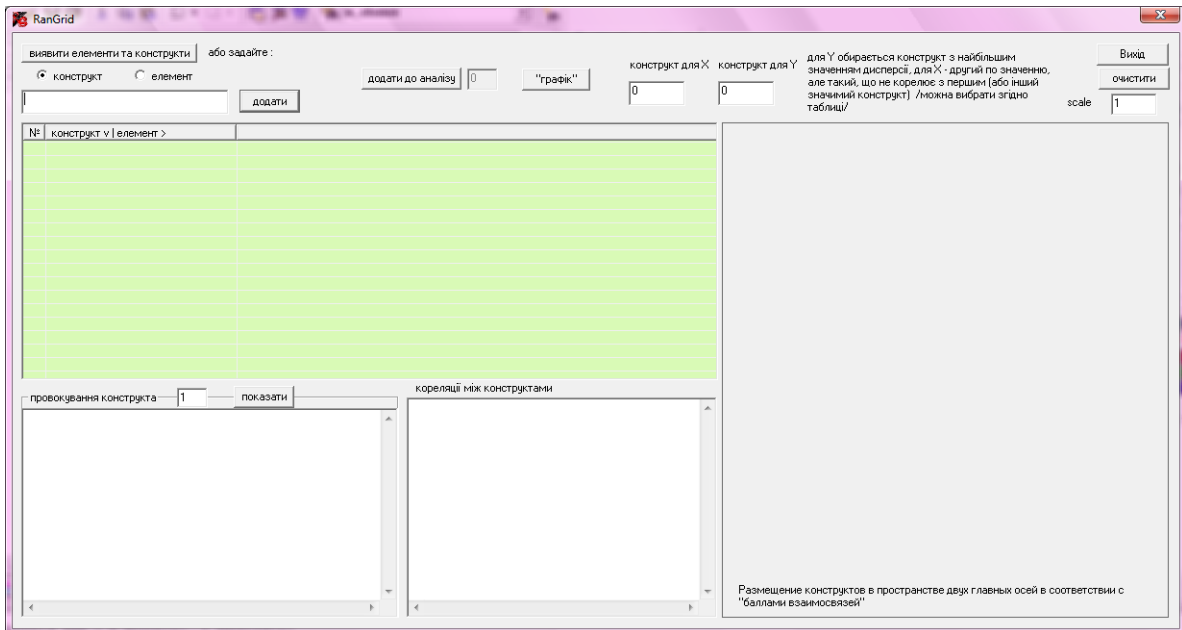

Рис. 2. Головне вікно програми:

Після входу є два варіанти:

- перший є для дослідника, що вже має одну чи кілька решіток і має на меті проаналізувати їх – додавати по черзі конструкти та елементи за допомогою форми, яка представлена на рис. 3.
- другий – натиснути кнопку «вивити елементи та конструкти» та перейти до наступного діалогу:

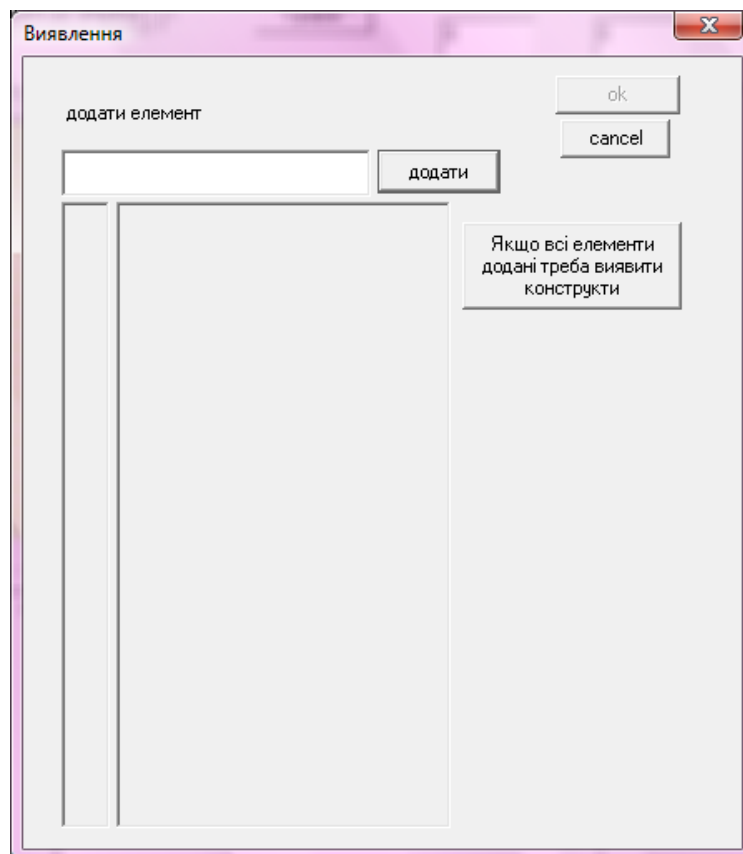

Рис. 3. Форма для задання елементів

За допомогою нього можна задати елементи, і потім на їх основі виявити конструкти методом тріад.

Для прикладу розглянемо задачу благоустрою території району. Треба визначити, спорудження якого об'єкта стане оптимальним. Для цього проводимо дослідження. Для групи респондентів можна долучити як жителів району, так і членів місцевого уряду.

Після складання решіток проводимо контент-аналіз, визначаючи загальні конструкти та елементи (в даній програмі це необхідно, але наприклад, у SPSS можна аналізувати групи решіток з різними конструктами, елементами).

Були виділені наступні елементи і конструкти:

Елементи	Конструкти
благоустрій зупинок; фонтани; зелені насадження; дитячий майданчик; додаткові сміттєвіки; споруди для людей з обмеженими можливостями; сквер; лавки; літні площадки; клуб	дешево; для дітей; спеціалізоване; декоративне; корисне для здоров'я; розвиваючі, навчальні; додаткове обслуговування; розважальні; довгострокове використання; швидка побудова; буде пам'ятка.

Проаналізуємо за допомогою метода репертуарних решіток. Вікно програми наведено на рис. 4. Зазвичай переважно, радять працювати з 20-25 елементами, конструктами. Результати аналізу ефективні.

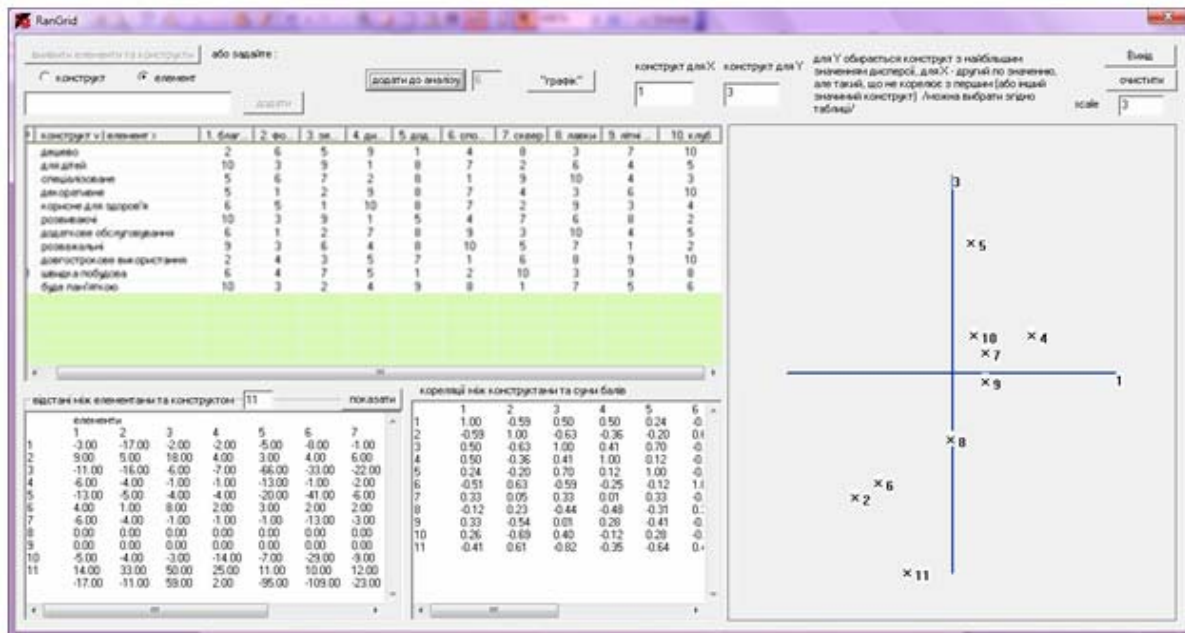

Рис. 4. Аналіз за методом репертуарних решіток

ВИСНОВКИ

Складна для України соціальна ситуація висуває певні вимоги до науковців, які можливостями своїх досліджень можуть і повинні внести свій вклад у рішення викликів сучасності. Особливо перспективний шлях відкривається тоді, коли доповнюється і інтегрується можливості різних наук, у нашому випадку соціології і комп'ютерних технологій. У роботі підтримується цей зв'язок і вирішуються важливі для України проблеми соціального розвитку на прикладі вивчення соціальних уявлень вчителів про цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Украинское общество в Европейском пространстве/ Под ред. Е.Головахи, С. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАНУ, Харьковский ун-т им. Каразина, 2007. – 274 с.
2. Puohiniemi M. Täsmäelämän ja uusuhteisöllisyyden aika. – Vantaa: Limor kustannus, 2006. – 339 p.
3. Магун В., Руднев М. Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами // Украинское общество в Европейском пространстве. – К., 2007. – С. 270-271.
4. Социологический словарь. Качественные методы// http://mirslovarei.com/content_soc/KACHESTVENNYE-METODY-9896.html
5. Using SPSS to Analyse Repertory Grid Data Richard C. Bell June, 1997
6. Пациорковский В.В., Пациорковская В.В. SPSS для социологов. Учебное пособие. – М.: ИСЭПН РАН, 2005. – С. 9.
7. Шангина Л. Два поколения под ковром // Зеркало недели. – 2003. – № 17 (442), 8-16 мая; или <http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/print/38478>.
8. Толстова Ю.Н. Идеи моделирования, системного анализа, качественной социологии: возможность стыковки (на примере метода репертуарных решеток)// Социология: 4М. – 1997. – № 8. – С. 66-84.
9. Первин Л., Джон О. Психология личности. Теория и исследования. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 383.

© Мейжис І.А., Гожий О.П.,
Єрещенко В.О., Козуб О., 2010

Стаття надійшла до редколегії 23.03.10 р.